

*Стиркіна Юлія Сергіївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкового
навчання Полтавського
національного університету
імені В.Г. Короленка*

ВИЗНАЧЕННЯ ІДІОСТИЛЮ ПИСЬМЕННИКА ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Інтернет-адреса публікації на сайті:

<http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4569/>

Постановка проблеми: Одним із перспективних та сучасних засобів навчання сучасної української мови у старшій школі є визначення лінгвальних доміант ідіостилю письменників. Термін "ідіостиль" походить від поєднання слів "ідіос" (грецька мова), що означає "власний" або "особистий", і "стиль", що вказує на стилістичні особливості. Вивчення ідіостилю може бути корисним для аналізу текстів, вивчення комунікаційних здібностей та виявлення стилістичних відмінностей між авторами, а також для вивчення сучасної української мови загалом.

У визначенні поняття ідіостилю та спорідненого з ним поняття ідіолекту між мовознавців не існує єдності, хоча ці поняття є тотожними і водночас актуальними об'єктами дослідження сучасної лінгвістики. Терміни «ідіолект» і «ідіостиль» більшість сучасних мовознавців досить часто уживають майже як синоніми. За визначенням С. Я. Єрмоленко, «Індивідуальний стиль, або ідіолект, – сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [3, с. 304]. Дехто розглядає літературний ідіолект як важливий складник індивідуального стилю (ідіостилю). Опрацювавши наявні у сучасних лінгвістичних дослідженнях погляди, ми дійшли до наступного висновку: по-перше, поняття ідіостиль ширше за поняття ідіолект, по-друге, ідіолект – це сукупність індивідуальних особливостей мови окремого індивіда, а ідіостиль – індивідуальний стиль, сукупність основних стильових особливостей, які характеризують твори того чи того автора. Останнє є синонімічним до поняття «індивідуальний стиль автора».

Поряд із терміном ідіолект дослідники широко використовують і словосполучення «мовна особистість», що поєднує, «по-перше, людину як носія мови; по-друге, особистість комунікативну; по-третє, національно-культурний прототип носія певної мови (так званий «семантичний фоторобот», складений на основі світоглядних настанов,

ціннісних пріоритетів тощо, зафіксованих у словнику) – особистість етносемантичну» [1, с. 65-66].

Сукупність концептів створює індивідуальну концептосферу автора, який формує авторську картину світу, в якому знаходить свій спосіб відображення реального світу. Авторська інтерпретація різноманітних концепцій є основною складовою його ідіостилю.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження індивідуального стилю письменника через мову його творів присвячено багато праць мовознавців (В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. О. Ларін, І. І. Степанченко, Н. М. Борисенко та ін.). Серед українських мовознавців проблему досліджували В. П. Дроздовський, О. С. Кухар-Онишко, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, А. К. Мойсієнко, Н. С. Дужик, С. П. Бибик та ін. Є. Старкова у своєму дослідженні «Проблеми розуміння явище ідіостилю в лінгвістичних дослідженнях» [5, с. 76] виділяє 5 основних підходів до аналізу ідіостилю:

1. Семантико-стилістичний, що вивчає ідіостиль як систему індивідуального естетичного використання, притаманного певному періоду розвитку художньої літератури.

2. Лінгвопоетичний підхід розглядає ідіостиль як складну систему взаємопов'язаних мовних засобів, що використовуються для створення художнього світу автора.

3. Системно-структурний підхід аналізує ідіостиль як особливий спосіб мовної побудови світу. Відповідно до при такому підході ідіостиль є своєрідним кодом творчої особистості і залежить від її способу мислення.

4. Комунікативно-діяльнісний підхід виявляє ідіостиль з творчою індивідуальністю автора і базується на концепції мовної особистості.

5. Когнітивний підхід вивчає ідіостиль як систему засобів вираження внутрішнього світу автора. Дослідження базується на комунікативну діяльність автора.

Мета статті: проаналізувати важливість досліджень лінгвальних доміант ідіостилю письменника за допомогою лінгвістичного аналізу у контексті навчання сучасної української мови (на приклад творів О. Забужко).

Методи дослідження: метод лінгвістичного аналізу тексту як метод дослідження ідіостилю письменника, прийоми порівняльного та герменевтичного методів, а також формального біографічного і психоаналітичного методів та методу дослідження літературних явищ тощо.

Виклад основного матеріалу. Отже, як ми бачимо, ідіостиль є явищем, що характеризується складністю формування. До факторів формування ідіостилю письменника можна віднести: соціально-історичні умови; співвідношення традицій і новаторства у творчості автора; жанрові особливості твору; особистісні стани письменника (уява, емоції, настрої тощо); світогляд і життєвий досвід.

Зважаючи на сучасний лінгвістичний погляд на художній текст, виділимо основні ознаки авторського ідіостилю:

1. Ідіостиль — система мовленнєвих засобів, яка використовуються автором для реалізації своїх комунік цілі

2. Ідіостиль — спосіб відображення внутрішнього світу автор як представник певного літературного напрямку.

3. Ідіостиль відображає авторське розуміння проблем, які його хвилюють.

4. Ідіостиль характеризується використанням стилістичних прийомів, нових понять, стилістично маркованої лексики для вираження смислового та емоційного змісту тексту.

Ідіостиль складається з різних структурних та стилістичних компонентів, які визначають індивідуальний стиль мовлення кожної особи. Основні складники ідіостилю включають:

Фонетика (фоніка): авторський звукопис, асонанси та алітерації.

Лексика: Вибір слів та словосполучень, які використовує автор, є ключовим аспектом ідіостилю. Це може включати в себе вживання специфічних слів, жаргону, фраз, ідіом, а також власних термінів. Складниками особливостей ідіолекту можуть бути також специфічні елементи, зокрема ненормативні, ключові слова (вербалізатори концептосфери письменника, вияви його мово мислення), авторські новотвори, okazionalizmi тощо. Відбиток мовної особистості виявляється й у наповненні значеннєвих структур новими «обертонами смислів» у процесі контекстуальних метафоричних чи метонімічних слововживань.

Грамматика: Спосіб, яким автор будує фрази, використовує різні граматичні конструкції, структури речень, вживання часових форм і модальних дієслів також впливають на ідіостиль. Риси ідіолекту письменника також проявляються у використанні традиційних й індивідуальних валентних зв'язків слів, у надаванні переваги словосполукам певного типу. Такі словосполуки збагачені новими контекстними значеннєвими планами.

Стилістичні засоби: Вибір стилістичних прийомів, таких як метафори, аналогії, алегорії, риторичні питання, іронія тощо, розкриває ідіостиль автора та впливає на спосіб сприйняття тексту. Як складники ідіолекту слід кваліфікувати прийоми створення системи експресивності,

до яких належать семантичні тропи та стилістичні фігури мовлення, особливі способи побудови художніх текстів. Стилїстика речень визначається також таким синтаксичним засобом, як порядок слів. Його зміна в реченні призводить до зміни семантики висловлювання, до неоднакового трактування певних слів.

Ритм та темп мовлення: Швидкість мовлення, паузи, розміщення акцентів на певних словах або фразах також важливі для визначення ідіостилю.

Структура тексту: Спосіб, яким автор організовує текст, включаючи заголовки, підрозділи, перехідні фрази та інші структурні елементи, може бути характерним для ідіостилю. Довжина, структура і пунктуаційне оформлення речення, тип речення (односкладні, узагальнено-особові, безособові речення, інфінітивні речення, номінативні речення, речення з однорідними членами, неповні речення, речення із вставними і вставленими одиницями, звертання, риторичні звертання та запитання, однослівні речення, короткі речення, довгі, періоди та їх типи, пуант, впливають на композиційні і стилістичні якості текста, змістову й експресивну інформацію.

Особисті власні стильові особливості, такі як улюблені теми, тональність, ставлення до аудиторії та інші аспекти, що виражають авторський голос, також входять в ідіостиль.

Контекст і комунікаційні обставини: Ідіостиль може змінюватися в залежності від ситуації та способу комунікації (наприклад, формальна або неформальна спілкування).

Отже, згадувані параметри дають підстави твердити, що ідіостиль – це індивідуальна система підходу до різних вербальних засобів і способів, їх вибір, тобто власне авторська репрезентація «Я» через ідіолект. Ідіостиль є унікальним для кожної особи і може бути відобразженим у всіх аспектах її мовлення, надаючи тексту або говорі індивідуальний характер і виразність.

Так, було встановлено, що ідіостиль автора є результатом мисленнево-мовленневої діяльності, у якому відображено світогляд і картину світу автора. Якщо розглядати зразки для визначення лінгвальних домінант ідіостилю письменника у якості навчання сучасної української мови, на нашу думку, варто звернутися до текстів відомої сучасної письменниці Оксани Стефанівни Забужко. Твори Оксани Стефанівни Забужко новаторські за змістом, бо у них піднімаються й по-новому осмислюються актуальні питання сьогодення (роль мови в житті суспільства, минуле нашої мови за часів тоталітаризму, болючі проблеми майбутнього української мови). Новий зміст вимагає дієвих засобів вираження, які авторка вмiло відібрала, використавши стилістичні

можливості активного та пасивного шару лексики, лексичних запозичень, слів обмеженого вжитку тощо. Мета Осани Забужко – максимальне розгалуження усіх щаблів та рівнів мови. Літературні твори Оксани Забужко часто характеризуються багатством і різноманітністю лексики. Вона вдало використовує різні слова та фрази, щоб передати глибокі почуття, ідеї та створити власний стиль. Глибока загальна і філологічна освіта, уважне прочитання базових і другорядних творів української класики та відомих поетів і прозаїків сучасності роблять її мову багатою на архаїзми, малознайомі слова, авторське контекстне тлумачення вже відомих слів, новотвори тощо. Як пише Г. Гайдученко, «творчість Оксани Забужко перейнята жаждою новизни, постійним пошуком словесної палітри, яка найяскравіше передала б красу створюваних нею образів». Творчість Оксани Забужко новаторська за змістом, тому вимагає нових засобів вираження, які авторка вмiло добирає. Саме тому творчість Оксани Забужко має цілу низку прикметних ідіостильових ознак, які потребують дальшого аналізу [2, с. 200-204].

Лінгвістичний аналіз тексту дає можливість дослідити індивідуальні особливості мови автора на всіх рівнях від фонетики до синтаксису, визначити мету їх використання, переконатись у надзвичайній важливості і незамінності мовотворчої ролі письменника. Останнє є особливо актуальним для української мови, яка зазнавала переслідувань, утисків, заборон, обмежень, русифікації протягом багатьох століть і лише після набуття Україною незалежності почала шлях вільного розвитку усіх напрямках.

Так, лише в одному невеличкому уривку з повісті Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку» знаходимо архаїзми Планитуватий, -а, -е. (той, хто знає про вплив на погоду), "бусурменське," "чортиці," "баба-пупорізка," типовий забужківський новотвір «опукло-буцатенький» (а також відомо-чийого, не-од-людей), «моцний» (діалектизм), місяць-недобір, «підмінча», (фольклорна лексика), хтіти (розмовна лексика), дібрати (у значенні зрозуміти), активний дієприкметник «виступаючий» (не унормований), рідковживане слово «поріст», розмовний прислівники /сполучники «перегодом», «покіль», Незгурт – вузькодіалектне, вживає рідковживаний прислівник «по-своєму», причому у формі «по-своёмому», рідковживане дієслово «оприявнити», частку «ЧЕЙ, част., діал. (Може, може-таки), нову форму дієслова твердіти – твердла, рідке розмовне «наладований», рідковживане Приділ – бічний вівтар. Крім того, текст багатий на метафори та образи: «долю виписано на лобі», "вродилася з місяцем на лобі," фразеологізми та ідіоми «на одне виходить», повтори та паралелізми «спокійне, некрикливе», авторка також використовує внутрішній монолог задля високої експресивності та виразності мовлення,

використання лексики та образів для створення містичної атмосфери. Текст відзначається елементами фольклору та міфології, оніризму, що робить його характерним для Оксани Забужко.

У текстах Оксани Стефанівни можна зустріти малознайомі та рідковживані слова, фахову термінологію або терміни з різних галузей знань, діалектизми, забуті слова та архаїзми (історизми), жаргонізми (професіні, соціальні), іншомовні слова, просторічні або розмовні слова, загальноживану лексику, запозичення, росіянізми, суржик. Вона відновлює величезну кількість забутих та маловживаних слів, змістовно збагачує авторськими конотаціями аксіологічну, медичну лексику, набувають авторського значення топоніми та антропоніми, навіть частки та займенники «я і ти» набувають власних автрських значень. Неологізми у творчості письменниці – настільки звичне явище, що інколи здається, що їй цілком під силу створити нову, власну, «забужківську» мову: це не лише її улюблені складні слова та слова-композиції, це використання у мовотворчості усіх наявних в українській мові способів утворення слів (суфіксальний (сльозкіший, неможливіший); префіксальні (прокохати, пра-пра-українка); суфіксально-префіксальний (щонайнеминучіші, найкоханіший); флективний (світла (мн. від світло); словоскладання (виногроно, блискавка-профіль); композиція основ (часосплав, темномовний); контамінація (хрущоба – від Хрущов, хрущовка й рос. трущоба); нульова суфіксація (нид від нидіти); іншими способами (оп-арт, жінки-що-ждуть-любви) .

Проаналізувавши численні зразки текстів Оксани Забужко: публіцистичні, поетичні, суто художні, ми дійшли висновку, що всі вони насичені родзинками лексико-семантичних іновацій. Глибока загальна і філологічна освіта, уважне прочитання базових і другорядних творів української класики та відомих поетів і прозаїків сучасності роблять її мову надзвичайно багатую, у свої творчості прагне максимального розгалуження усіх щаблів та рівнів мови, розширення комунікативної межі лексики обмеженого вживання, відновлення і змістовного збагачення мовних одиниць, словотворення.

Синтаксис є засобом трансляції «внутрішнього мовлення» письменника. Синтаксис Оксани Забужко відбиває основний прийом трансляції авторських думок – «потік свідомості» та цілком і повністю підпорядковується живій, динамічній, активній, інтелектуальній, інтертекстуальній авторській думці, водночас майстерно відбиваючи її у конфігурації своїх індивідуальних синтаксичних структур. Тому робимо висновок про те, що кожна синтаксична конструкція має своє важливе значення у системі організації художнього тексту. До домінантних композиційно-синтаксичних структур текстів Оксани

Забужко належать: ускладнені речення або фрази і великі синтаксичні сполуки, періоди, однорідні члени, зіставлення (ампліфікація, градація, параномазія), експресії, нагнітання, відокремлені члени речення, дієприкметникові та дієприслівникові звороти, вставлені конструкції (уточнення, пояснення чи доповнення), вставні слова і словосполучення (підтвердження, заперечення, припущення, сумніви), звертання, діалогізація, незавершені і номінативні речення, обірвані речення, хвилювання та тривожний стан людини, номінативні речення, еліпсис та парцеляція, питальні і окличні речення, окличні речення, тропи, повтори, антитези, інверсії, еліпси, замовчування, риторичні запитання, тавтології, плеоназми, градації, анафори, повтори, дієслівні словосполучення, а також авторка активно використовує різні типи виділення (курсиву) тексту задля підкреслення особливої значущості слова, словосполучення, фразової єдності.

Висновки: Застосування лінгвістичного аналізу тексту у якості комплексного методу навчання української мови особливо актуально у старшій школі, оскільки комплексно формує не тільки спеціальні мовні та мовленнєві компетентності (розуміння граматики та синтаксису української мови, читання, письмо, широкий лексичний запас), а й загальні: критичного мислення, спілкування, аналізу і синтезу даних, ідентифікація та розв'язування проблем, дослідницькі навички, формує культурну обізнаність (робота з різними шарами лексики), багатомовність (запозичені та іншомовні слова), міждисциплінарне мислення, уваги до деталей, емпіричне та наукове мислення, емпатія та сприйняття точки зору, а також інші компетентності, властиві розвиненій мовній особистості. Особливо ефективним у старшій школі ми вважаємо застосування лінгвістичного аналізу авторських текстів Оксани Забужко на уроках української мови у старшій школі, оскільки саме в її текстах можна на всіх мовних рівнях відчути дію мовних законів, спостерігати мовний розвиток, досліджувати посередницьку роль письменника між національною та літературною мовами. Нами розроблено методику аналізу ідіостилю автора за допомогою лінгвістичного аналізу з елементами літературознавчого, яку ми пропонуємо застосувати на додатковому уроці після теми «Стилї мови» у 10-му класі.

Отже, можна зробити цілком обґрунтований висновок про те, що мовосвіт О. Забужко є потужним джерелом поповнення лексичного і фразеологічного фонду сучасної літературної мови, її твори варті прочитання, а її ідіостиль – дослідження, а визначення лінгвальних домінант ідіостилю письменника за допомогою лінгвістичного аналізу тексту є надзвичайно дієвим та всеохопним засобом навчання сучасної української мови у старшій школі.

Список використаної літератури:

1. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки – 2001 – № 1. – С. 64-72.
2. Гайдученко Г. Емоційно-експресивна функція оказіоналізмів у прозі Оксани Забужко. Лінгвістика. Вип. XXI. С. 200-204.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ: Довіра, 1999.
4. Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання. 2-ге вид. Київ: Факт, 2004. 240 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : підручник для студентів філологічних факультетів університетів / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.

Резюме.

Стаття присвячена визначенню ідіостилю письменника як засобу навчання сучасної української мови. Автор стверджує, що визначення лінгвальних домінант ідіостилю письменника за допомогою лінгвістичного аналізу тексту є надзвичайно дієвим та всеохопним засобом навчання сучасної української мови у старшій школі. У статті також зазначається, що особливо цікавим для емпіричних досліджень учнів є ідіостиль відомої сучасної письменниці Оксани Забужко.

Ключові слова: лінгвальні домінанти, ідіостиль письменника, лінгвістичний аналіз тексту, засоби навчання сучасної української мови.

Summary.

The article is devoted to the definition of the linguistic dominants of the writer's idiosyle as a means of teaching the modern Ukrainian language. The author claims that the definition of the linguistic dominants of the writer's idiosyle with the help of linguistic analysis of the text is an extremely effective and comprehensive means of teaching the modern Ukrainian language in high school. The article also notes that the idiosyle of the famous contemporary writer Oksana Zabuzhko is particularly interesting for students' empirical research.

Keywords: lingual dominants, writer's idiosyle, linguistic analysis of the text, means of teaching the modern Ukrainian language.